

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

زمان پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۹/۲۰

بررسی چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهرهای ایران

دکتر حمید جودکی^۱، مهندس مجتبی جلالوند^۲

۱- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی اسلامشهر ایران تهران

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر ایران تهران

چکیده

گرچه امروزه آمار دقیقی از تعداد افراد حاشیه‌نشین در ایران وجود ندارد، تا سال ۹۶ تقریباً ۴۰ درصد از جمعیت ایران حاشیه‌نشین یا بد مسکن بودند که این میزان در سال ۱۳۹۹ با توجه به افزایش اجاره‌بها و مسکن و سایر هزینه‌های جانبی در شهرها به بیش از ۴۵ درصد رسیده است. زندگی در حاشیه شهرها به خصوص کلانشهر تهران همواره با تهدیدهایی برای ساکنان این مناطق و البته سایر شهروندان همراه است چرا که سکونت برخی افراد متخلف و نابهنجار در چنین مناطقی، یکی از علل گسترش رفتارهای غیرقانونی است. جمعیت حاشیه‌نشین و حومه شهر تهران به اندازه چند شهر و استان کشور است و همین نکته، باعث می‌شود که امنیت این قبیل مناطق نیز تحت‌الشعاع قرار بگیرد.

واژگان کلیدی: چالش، حاشیه‌نشینی، شهر، ایران

مقدمه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

یکی از پدیده های گسترش شهرنشینی سریع در کشور ما، ایجاد بافت نامتعارف در محدوده شهر است که به نام هایی همچون حاشیه نشینی، بافت نابسامان، اسکان غیر رسمی و ... از آن نام برده می شود. آن چه در شکل نابهنجار حاشیه ها نسبت به بافت متداول شهر مشاهده می شود، تجلی فقدان نیاز برآورد شدن مسکن و سرپناه اقشار کم درآمدی است که در فضای رسمی و برنامه ریزی شده شهر جایی ندارند و در فرار از محدودیت های قانونی خارج از توان خود، به برپایی سکونتگاه های نابسامان در حاشیه شهر می پردازند، تا به فرصت های درآمدی و اشتغال شهری دسترسی داشته باشند. حاشیه نشینی شیوه شهرنشینی ناپایدار و ناسالم است و حامل آسیب های اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی می باشد که رویارویی و ساماندهی آن نیازمند صرف هزینه های اجتماعی سنگین، حداقل در مقایسه با هزینه های پیشگیری و هدایت صحیح و زود هنگام خواهد بود. توجه زود هنگام به این مسئله از دو جهت دارای اهمیت است، از یک طرف به وجود سکونتگاه هایی با ناهنجاری های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی برمی گردد که نیاز مبرم به ارتقاء محیطی، تامین خدمات اجتماعی و زیر بنایی دارند و از سوی دیگر به چشم انداز نگران کننده ی افزایش اینگونه سکونتگاه ها در آینده می نگرد که نیازمند تدابیر و اقدامات از پیش اندیشیده ای می باشد. بنابراین اهمیت مسئله حاشیه نشینی هم از نظر حقوق و ارزش های انسانی و هم از نظر منافع اقتصادی و اجتماعی و توسعه ملی بسیار ضروری است (مبارکی و اکبری، ۱۳۹۳). در فارسی اصطلاحات متعددی در ارتباط با حاشیه نشینی مورد استفاده قرار می گیرد، که عبارتند از: زاغه نشینی، آلونک نشینی، حلب آباد و غیره، که هر کدام مفهوم خاص خود را دارند. در سایر زبان ها و فرهنگ های جهان نیز اصطلاحات متفاوتی، در این مورد، وجود دارند، مانند: رانچو یا فاولا در آمریکای لاتین؛ بوستی یا کامپونگ در آسیا؛ بی دونویل یا شانتی تاون در آفریقا. اولین کسی که اصطلاح حاشیه نشینی را به کار برد، رابرن ای. پارک بود. پارک در مقاله مهاجرت بشر و انسان حاشیه نشین، حاشیه نشینی را نتیجه عملکردهای اقتصادی - سیاسی می داند. حاشیه نشینی در مباحث جامعه شناسی شهری به آن دسته از زندگی ها اطلاق می شود که تعدادی خانوار بدون مسکن مراکز جمعیتی مجزایی را بوجود آورده و بدون دسترسی به امکانات و خدمات کامل شهری در این مناطق ادامه حیات می دهند (hausmann, 2018: 20).

سکونتگاه های غیر رسمی و نابسامان شهری، در واقع شکل بی ضابطه ای از تجمع مکانی گروه های کم درآمد و اغلب مهاجر در نقاط آسیب پذیر شهر محسوب می شود که بصورت کاملاً خودرو و فاقد مجوز رسمی از نهادهای قانونی شهر ایجاد می شوند. این نواحی به دلیل سرعت پیدایش و فقدان نظارت دستگاه های اجرایی، از استانداردهای قابل قبول زیستی بی بهره بوده و بطور عمده فاقد نظام شکل یافته و مطلوب سکونتی هستند که در پاسخگویی به نیاز سرپناه فقرا بوجود می آید.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

صاحب‌نظران و کارشناسان مسائل شهری تعاریف متعددی از حاشیه نشینی ارائه کرده اند. چارلز آبرامز حاشیه را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است و نیز حاشیه نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌داند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده اند. جاذبه شهرنشینی و رفاه شهری این افراد را از زادگاه خویش کنده و بسوی قطب‌های صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثر آنها مهاجرین روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند. پدیده حاشیه نشینی که از اواسط قرن نوزدهم به بعد شدت یافته و در سال‌های اخیر به اوج خود رسیده، معضلات بزرگی چون بیکاری، قتل، تجاوز، گرایش به اعتیاد، فحشا و عوارض اجتماعی دیگر را به بار می‌آورد. در نتیجه جریان عظیم مهاجرت روستاییان به شهرها و رشد سریع جمعیت شهری، کمبود مسکن روز به روز در شهرها نمایان تر شده، تقاضا برای مسکن افزایش یافته که این خود باعث بالا رفتن قیمت زمین و مسکن خواهد شد. از طرفی بدلیل ارزانتر بودن قیمت زمین و مسکن در این مناطق تعداد جمعیت حاشیه نشین نیز افزایش می‌یابد.

پیشینه تحقیق

کیانی و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان «حاشیه نشینی و چالش‌های فرهنگی آن در شهرهای بزرگ باتاکید بر شهرهای ایران» انجام داده اند. با شروع انقلاب صنعتی که یک انقلاب شهری بود رشد و توسعه شهر و شهرنشینی شدت بیشتری پیدا کرد و با ورود ماشین به زندگی شهری، تحولی عمیق در تمامی ابعاد زندگی شهری و شهرنشینی به وجود آمد. جمعیت شهری افزایش یافت و شهرنشینی سرعت گرفت و در شهرهای بزرگ دارای کارخانجات باعث شکلگیری سکونتگاه‌های غیررسمی در حاشیه شهرها و حاشیه‌نشینی شد که این امر معضلات زیادی را برای شهرنشینان و مسئولان شهری به وجود آورد. که از مهم ترین آنها مشکلات فرهنگی حاشیه نشینان و گسترش انواع جرم و جنایت در حاشیه شهرها است. بنابراین ما در این پژوهش به بررسی معضلات فرهنگی حاشیه نشینی در شهرهای بزرگ به خصوص در شهرهای ایران پرداخته‌ایم. روش کار ما در این پژوهش تحلیلی-توصیفی است داده‌های مورد نیاز از منابع معتبر اسنادی و کتابخانه‌ای و سازمانهای مربوطه جمع‌آوری شده و سپس به وسیله نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که عدم مدیریت صحیح زمین شهری، بالا بودن هزینه‌های زندگی شهری از دلایل مهم به وجود آمدن حاشیه نشینی در شهرها است و به دلیل حاکم بودن فقر بر زندگی حاشیه نشینان باعث بروز انواع چالش‌های فرهنگی در حاشیه شهرها شده است. چاپچی سلماسی (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان «چالش‌ها و راهکارهای حاشیه نشینی در کلان شهرهای ایران با استفاده از جدول SWot» انجام داده است. حاشیه نشینی و مشکلات آن خصوصاً پس از پایان جنگ جهانی دوم بیش از پیش برای مدیران

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شهری معضل ساز شد. نکته مهم درباره حاشیه نشینی این است که این پدیده در عین حال که نتیجه و حاصل معضلات اجتماعی و خصوصاً اقتصادی است، موجب بروز مسائل و مشکلات دیگری همچون بزهکاری می گردد. اسکان غیررسمی از نابرابریهای منطقه ای و تمرکز رشد منحصر در مناطق ویژه شهری چون کلانشهرها و فقدان سلسله مراتب در نظام شهری و سکونتگاهی و در نتیجه وجود فاصله و شکاف بین مناطق مختلف (شهری و روستایی) است. انباشت سرمایه در شهر بویژه در مناطق کلانشهری عاملی در جذب جمعیت پیرامون (روستا) و به بیانی دیگر خروج سرمایه از پیرامون و حرکت آن به سمت شهرها با حکایت حذف توسعه از پیرامون و تمرکز رشد در مرکز (شهر)، ورود و پیدایش الگوی سکونتی را می دهد که در آن مردمان ناچار شده به مهاجرت با امید دستیابی به کار، درآمد و زندگی بهتر بالاجبار (بدلیل ضعف توان مالی خود) شیوه سکونتی با نام اسکان غیررسمی ایجاد نمایند. در این مقاله سعی شده است پس از بررسی مفهوم حاشیه نشینی، روند شکل گیری و تاریخچه حاشیه نشینی و اثرات سوء آن اشاره شود و به بررسی راهکارهایی جهت کنترل معضلات بحران حاشیه نشینی در کلان شهرها پرداخته شود. محمدی و همکاران (۱۳۸۷) پژوهشی با عنوان «بررسی چالش های حاشیه نشینی در شهرستان کوهدشت، استان لرستان» انجام داده اند. هدف از این پژوهش، بررسی چالش های پدیده حاشیه نشینی در شهرستان کوهدشت در استان لرستان است که به این منظور از روش تحقیق پیمایشی برای انجام پژوهش استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش شامل ۱۵۶۰ خانوار حاشیه نشین شهرستان کوهدشت می باشد که تعداد ۸۵ خانوار به عنوان جامعه نمونه به روش نمونه گیری تصادفی انتخاب شده است. همچنین پایایی مقیاس اصلی ابزار پرسشنامه استفاده شده برای انجام پژوهش از طریق آلفای کرونباخ به میزان ۰,۷۲ به تایید رسید و روایی پرسشنامه نیز با توجه به نظر اساتید و متخصصین مربوط مورد تایید قرار گرفت. نتایج تجزیه و تحلیل داده ها حاکی از آن است که حاشیه نشینان از وضعیت مالی خوبی برخوردار نیستند و بار تکفل زیادی را به دوش می کشند. اولویت بندی چالش های حاشیه نشینی نیز نشان می دهد که عدم برخورداری از سیستم فاضلاب مناسب و مشکل مالی و درآمد کم از مهم ترین چالش های حاشیه نشینان به شمار می روند. در نهایت طبق نتایج تحلیل عاملی، چالش های حاشیه نشینان به ترتیب اهمیت در قالب پنج دسته چالش های اجتماعی - فرهنگی، چالش های زیستی، چالش های اقتصادی، چالش های آموزشی - بهداشتی و چالش های رفاهی طبقه بندی شده اند که چالش های اجتماعی - فرهنگی به عنوان مهم ترین چالش حاشیه نشینان قابل شناسایی است.

مفهوم حاشیه نشینی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

حاشیه‌نشینی معانی و اسامی گوناگونی برای خود دارد و اغلب، به مسکن فاقد خدمات و نیازهای اولیه انسانی اطلاق می‌شود. ظاهراً اولین تعریفی که درباره حاشیه‌نشینی ارائه شده است، به سال ۱۸۱۲ برمی‌گردد که در آن، حاشیه‌نشینی به مکان‌های شلوغ و مراکز جرم‌خیز اطلاق می‌شد. به‌هرحال، طی دهه ۱۸۳۰ تا ۱۸۴۰، فقرا در چنین مناطقی زندگی می‌کردند. حاشیه‌نشینی در دوره کلاسیک، منطقه‌ای بدنام و متمایز از سایر مناطق بود. در این دوره، اصلاح‌گرایان بیشتر با چارلز بوت موافق بودند که مناطق حاشیه‌نشین را معجونی از خانه‌های فرسوده، با تراکم زیاد جمعیتی، فقر و ضعف تعریف می‌نمود. برای لیبرال‌های قرن نوزدهم، ابعاد اخلاقی مسئله اهمیت داشت. از نظر اینان، مناطق حاشیه‌نشین بیش از همه، به عنوان مکان‌هایی با پسمانده‌های اجتماعی و فساد و مراکز غیراخلاقی و شلوغ بوده است. هر چند بعدها محققین و نویسندگان عرصه حاشیه‌نشینی، تعریف کلاسیکی از حاشیه‌نشینی را مد نظر داشتند - مناطقی با تراکم زیاد جمعیتی، فقر و خانه‌های غیررسمی، دسترسی نابرابر به آب سالم و لوله کشی‌شده و تصرف غیرقانونی زمین، ولی افتراهای عصر ویکتوریایی را کنار گذاشتند. شرادر (۲۰۰۴) نیز به ویژگی غیررسمی حاشیه‌نشینی اشاره می‌کند که نتیجه‌ای از موقعیت ساکنان غیر قانونی، اما غالباً قابل تحمل است. حاشیه‌نشینی به عنوان یک مسئله اجتماعی پیچیده در بستری از تعاملات که متأثر از عوامل بسیاری است شکل می‌گیرد، که بعضاً تشخیص بسیاری از این عوامل بسیار دشوار است. در این زمینه، پل میدوز مهاجرت را عامل اصلی حاشیه‌نشینی در کشورهای در حال توسعه می‌داند و معتقد است که در کشورهای در حال توسعه، شهرهای بزرگ مناطق حاشیه‌نشین درند. این شهرها با سیل عظیم مهاجرین روستایی روبه‌رو هستند و شهر به عنوان متوقف‌کننده در مورد آنها عمل می‌نماید. بعضی از مهاجرین خوشبخت، می‌توانند از دروازه‌های طلایی شهر عبور کنند و خود را با شهر تطبیق دهند، ولی بعضی از آنها نمی‌توانند با شهر سازگاری پیدا کنند و در نتیجه، پشت دروازه‌های شهر مناطق حاشیه‌نشین را تشکیل می‌دهند. تعداد افراد در حاشیه‌ها و خصوصیات آنها متفاوت است و اندازه حاشیه‌ها به محیط آنها و حجم مهاجرین بستگی دارد. همچنین فرهنگ و وضع حاشیه‌نشینان با افراد شهری تفاوت دارد، امروزه بیشتر کشورهای در حال توسعه، یورش حرکت جمعیت از روستا به شهر را تجربه می‌کنند. نامتوازی و نابرابری سطح زندگی در روستا و شهر خود به حاشیه‌نشینی منجر می‌شود. مهاجرت روستاییان به شهرها، پس از مدتی شهرها را اشباع می‌کند و سازمان‌ها و مسئولین کنترل‌کننده شهری نیز از پذیرش آنها عاجز می‌مانند و تعدادی از روستائیان، نمی‌توانند خود را با محیط وفق دهند و جذب حاشیه شهری می‌شوند (علیزاده اقدم و محمد امینی، ۱۳۹۱). اکثر حاشیه‌نشینان در زمان مهاجرت بی سواد بوده و یا تنها سواد ابتدایی داشته و قبل از مهاجرت کارهایی چون کشاورزی، نانواپی، زراعت و بافندگی انجام می‌دادند. این افراد پس از مهاجرت به مناطق شهری و حاشیه‌نشینی، تغییر و تحولاتی در مشاغل خود ایجاد کرده و بیشتر به شغل‌های کاذب نظیر باربری، کارگر

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

روز مزد و سیگار فروشی پرداخته اند. فقر شدید خانوارهای حاشیه نشین آنان را به بهره گیری از نیروی کار کودکان وادار نموده و این در حالی است که خانواده مهمترین و محکمترین تکیه گاه برای فرزندان است کودکی که تا دیروز دارای موقعیت و پایگاه طبقاتی مناسب و مهمتر از همه تکیه گاهی به نام پدر و مادر و مکان امنی به نام خانه داشت، امروز با توجه به رشد جمعیت کودکان و گسترش شهر نشینی به خصوص در کشور های در حال توسعه از خانه و خانواده گسسته شده و به صورت کودک خیابانی در می آید. افزایش روند مهاجرت و متعاقب آن رشد حاشیه نشینی به تدریج افزایش روز افزون این کودکان را به دنبال دارد که با خطرات زیادی از جمله قاچاق، گدایی، فحشا، اعتیاد، گرسنگی و بیماری های مختلف مواجه می باشند (li,2018: ۲۰).

ویژگی های حاشیه نشینی

به موازات رشد بی رویه شهرنشینی در کشورها بالاخص ممالک جهان سوم، سکونتگاه هایی نامتعارف و حاشیه ای نیز به سرعت ایجاد شده و رشد یافته اند. این سکونتگاه ها دارای ویژگی های زیر هستند:

۱. به دلیل نداشتن پروانه ساختمان و تبعیت نکردن از برنامه ریزی های رسمی شهرسازی، ایجاد مسکن توسط حاشیه نشینان شتابزده بوده و مجموعه ای از ساختمان های نابسامان را به وجود آورده اند. مناطق حاشیه نشین تمرکزی از اقشار کم درآمد و فقیر شهری و مهاجر روستایی را شامل می گردد.

۱. محیطی با کیفیت پایین زندگی بوده و کمبود شدید خدمات و زیر بناهای شهری و تراکم بالای جمعیتی در آن مشهود است.

۱. حاشیه نشینان بیشتر افراد مهاجر روستایی و عشایر و کمتر شهری هستند که در اغلب موارد فاقد مهارت لازم شهری و بعضا غیر ماهرند... غالباً زمینه ای مناطق حاشیه نشین غصبی می باشند.

۹. اغلب بیسواد و کم سواد بوده و از ساختار و روابط اجتماعی زندگی شهری دور هستند.

۵. از نظر بافت کالبدی، معماری و شهرسازی یک محله بی شکل و درهم و برهم و فاقد خیابان و کوچه بندی هستند.

۳. از خدمات و تسهیلات بهداشتی، آموزشی و اجتماعی محروم بوده اند (امیدوار فر، ۱۳۹۶).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

مشکلات حاشیه نشینان

- فقر اقتصادی اجتماعی و فرهنگی.
- فقدان حداقل امکانات بهداشتی.
- تحقیر اجتماعی به عنوان اعضاء بی طبقه جامعه.
- عدم دسترسی و یا بی رغبتی نسبت به آموزش و پرورش و سواد آموزی.
- بی بهره ماندن از خدمات شهری (شامل خدمات شهرداری-مرکز تفریحی آموزشی آب و برق و ...).
- اضطراب دائمی به علت استفاده غیر قانونی و غیر مجاز از زمین و یا آب و برق اطراف(هادی زاده بزاز، ۱۳۹۰).

چالش های عمده حاشیه نشینی

از جمله چالش های عمده حاشیه نشینی در کشور می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- تحمیل هزینه های پیش بینی نشده و سنگین
- تحمیل تغییرات ناخواسته در برنامه ریزی های کلان
- توسعه آثار منفی زیست محیطی و عقب ماندن از توسعه پایدار
- بلااستفاده ماندن بخشی از سرمایه گذاری های ناشی از ساخت و ساز به دلیل عدم وجود امکانات و...
تاسیسات زیربنایی
- افزایش روند جذب در حاشیه های شهری علیرغم وجود معضلات انباشته قبلی (هادی زاده بزاز، ۱۳۹۰).

نظریات در مورد حاشیه نشینی

نظریه های زیادی در مورد عوامل شکل گیری حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی ارائه شده است. با توجه به زمینه های مشترک نوع نگرش نظریه ها، آنها را می توان به سه دسته نظریات مسئله گرا، بنیادگرایان، هدف گرا (راه حل گرایان) مطابق تصویر شماره ۱ تقسیم بندی کرد(بزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹).

تصویر شماره (۱) دیدگاه های نظری در مورد حاشیه نشینی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

منبع: (بزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۰). حاشیه‌نشینی، اغلب مفهومی با دامنه کاربردی وسیع و ابهام آمیز است. امام حاشیه‌نشینی شهری یا زاغه‌نشینی مفهومی ملموس است که بر محله‌های مسکونی غیرمترعارف و متداول شهری اطلاق می‌شود در واقع، محله‌های حاشیه‌ای، زاغه‌نشین، آلونک‌نشین، کپرنشین و ... بخش‌های مورد غفلت واقع شده‌ای از شهر هستند که شرایط زندگی و مسکن در آنجا به شدت پایین و نامناسب است (عبدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸). بر اساس سکونت اولیه افراد حاشیه‌نشین شهری را می‌توان به دسته بومی، غیربومی داخلی و دوگانه تقسیم بندی کرد:

حاشیه‌نشینی بومی

شامل آن دسته از حاشیه‌نشینان است غیره مهاجرند که از بدو تولد در این منطقه حاشیه‌نشین سکنی داشته‌اند البته بیشتر این افراد نسل دوم مهاجرانند.

حاشیه‌نشینی غیربومی داخلی

شامل مهاجرانی است که از روستاها و شهرهای دیگر به این منطقه کشیده شده‌اند.

حاشیه‌نشینی دوگانه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

این نوع حاشیه نشینی افرادی را شامل می شود که از کشورهای دیگر به این مناطق آمده اند (ابراهیمی، ۱۳۹۷: ۲۸۹).

عوامل مهم در حاشیه نشینی

توسعه فیزیکی شتابان و نامتعادل شهرها، پیامدهای نامطلوب اقتصادی، اجتماعی و کالبدی داشته است. یکی از آثار و پیامدهای توسعه فیزیکی ناموزون و نامتعادل شهری، حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی است. در این رابطه مولفه های بسیاری تاثیرگذارند و در اینجا به اهم آن ها اشاره می شود که در شکل دهی، تشکیل و گسترش این پدیده ی اجتماعی نقش عمده دارند. این عوامل شامل:

فقر و نداشتن درآمد کافی

فقر تنها نداشتن درآمد کافی نیست، بلکه شیوه ای از زندگی است که از نسلی به نسلی دیگر انتقال می یابد. برخلاف نظریه ی اقتصاد سیاسی که به دنبال عوامل ریشه ای فقر در ساختارهای بزرگ تر جامعه می گردد (رضوی، ۱۳۸۲).

دافعه مبدا

جمعیت تر به نقاط با تراکم بالای جمعیت می گردد. در برخی روستاها، نداشتن زمین کافی جهت زراعت، خشکسالی و کمبود امکانات سبب بروز مهاجرت می گردد و در شهرهای کوچک نبود شغل، کمبود امکانات و مسکن عامل حرکت به سمت شهرهای بزرگ می شود.

محرومیت نسبی

مفهوم محرومیت نسبی را اولین بار در دهه ی ۲۰ ۶۹، نویسندگان کتاب سرباز آمریکایی به کار بردند. آنها از این مفهوم نشان دادن احساسات فردی استفاده می کنند که فاقد منزلت یا شرایطی است که به اعتقاد خویش باید داشته باشد معیار چنین شخصی مراجعه به داشته های اشخاص یا گروه های دیگر است (عشریه، ۱۳۹۸: ۹).

علل حاشیه نشینی

در خصوص ایجاد پدیده حاشیه نشینی علل مختلفی می تواند موثر باشد:

۱- کمی درآمد روسای خانوار و بالا بودن بهای زمین و هزینه ساخت و ساز رسمی و گرانی اجاره بها.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

نتایجی که از تحقیقات و پژوهش های انجام شده در بندر عباس حاصل شده نشانگر این امر است که ۶۰ درصد از روسای خانوارهای حاشیه نشین به علت گرانی اجاره بها کپر نشین شده اند. همچنین تفاوت قیمت تمام شده مسکن غیر رسمی با مسکن رسمی از دیگر علل شکل گیری حاشیه نشینی است. حسب اعلام مرکز مطالعات و تحقیقات شهر سازی و معماری در سال ۱۳۷۳ در مجموع قیمت تمام شده مسکن ساخته شده بصورت غیر رسمی حدود ۱/۶ مسکن رسمی با ابعاد مشابه می باشد.

۲-دافعه های مبدا(مثل فقر، نداشتن) موجب گریز ساکنین از زادگاه های خویش و سرازیر شدن آنها بسوی شهر ها می شود و هزینه بالای زندگی. شهری موجب پدید آمدن کانون های حاشیه نشینی می شود.

۳- عامل دیگر قطعه بندی های بزرگ زمین است که موجب افزایش قیمت زمین شده و امکان خرید زمین توسط افراد کم در آمد و کم بضاعت گرفته می شود و به ناچار به مناط حاشیه نشینی پناه می برند.

۴-فقدان منطقه بندی و کاربری نامناسب زمین اگر شهرها بصورت مناسب منطقه بندی و توسعه نیابند زمینه برای ساخت و ساز های غیر مجاز فراهم شده و محلات زاغه نشینی بوجود خواهد آمد. همچنین چنانچه زمین های مناسب برای خانه سازی، به کاربری صنایع و یا دیگر موارد کاربری اختصاص یابد ممکن است محلات فقیر نشین شکل بگیرند.

۵- مهاجرت، از عوامل موثر در شکل گیری حاشیه نشینی است اعم از مهاجرت افراد از روستا ها و شهرهای کوچک به شهر های بزرگ و نیز مهاجرت افراد از هسته شهر به حواشی آن.

۶- در شکل گیری مناطق حاشیه نشینی حداقل در گسترش آن نقش و تاثیر عملکرد ادارات و دستگاه های دولتی و عمومی را نباید نادیده گرفت.

نتیجه گیری

حاشیه نشین به مفهوم کلی به کسی گفته می شود که در شهر سکونت دارد ولی به علل گوناگون نتوانسته است جذب نظام اقتصادی شهر شود و از خدمات شهری استفاده کند. و به ناچار در پیرامون شهر سکنی گزیده است؛ و از این جهت، فشارها و پیامدهای ناخواسته ای را بر مقصد وارد نموده است. رشد شتابان جمعیت در شهرها و مهاجرت از روستاها به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ و به نوعی از سایر شهرستانها به مرکز استان با توجه به محدود بودن منابع و امکانات

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

زندگی شهری، با خود صدمه بر بدنه حمل و نقلی، ساخت و ساز، هوای پاک، اقتصاد شهری و دیگر موارد وارد می‌کند. در توصیف عمومی مناطق حاشیه‌نشینی می‌توان به سیمای نامطلوب (به‌نوعی آلودگی بصری)، پایین بودن سطح بهداشت عمومی و سلامتی، وجود خُرده‌فرهنگ‌های خاص، مشاغل کاذب و غیر رسمی، تراکم بالای جمعیت و در نتیجه فقدان یا کم بودن امکانات آموزشی و رفاهی و پایین بودن سطح سواد و تحصیلات و غیره در آن اشاره کرد که تبعات آن بر بافت شهری و سنتی و البته پایدار شهری قابل مشاهده است، موضوعی که این روزها با کم‌رنگ بودن توجه‌ها به آن، خسارت‌های جبران‌ناپذیری بر محیط‌زیست در این شهرها وارد کرده است.

فهرست منابع

- ۱- چایچی سلماسی، زهرا، چالش‌ها و راهکارهای حاشیه‌نشینی در کلان‌شهرهای ایران با استفاده از جدول SWOT، اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار. ۱۳۹۲.
- ۲- کیانی، اکبر، هممر، غلامعلی، رئیسی، احمد، حاشیه‌نشینی و چالش‌های فرهنگی آن در شهرهای بزرگ با تاکید بر شهرهای ایران، همایش ملی معماری، فرهنگ و مدیریت شهری. ۱۳۹۲.
- ۳- محمدی، یاسر، رحیمیان، مهدی، موحدمحمد، حمید، طرفی، عبدالحسن، بررسی چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهرستان کوهدشت، استان لرستان، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۰، شماره ۶۶. ۱۳۸۷.
- ۴- علیزاده اقدم، محمد باقر، محمد امینی، حمیده، تحلیلی بر علل و پیامدهای شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین با نگرش ویژه بر شهر خمین، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. ۱۳۹۳.
- ۵- امیدوار فر، سجاد، نقش مدیریت شهری در مناطق حاشیه‌نشین با تاکید بر ایران، ماهنامه علمی-تخصصی شباک، سال ۳، شماره ۵. ۱۳۹۶.
- ۶- مبارکی، اکبری، بررسی عوامل موثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر ارومیه، جمعیت، شماره ۸۹-۹۰. ۱۳۹۳.
- ۷- بزی، خدارحم، کیانی، اکبر، صفرزائی، عبدالغنی، بررسی علل شکل‌گیری و راهکار مقابله حاشیه‌نشینی شهر زابل با تاکید بر توانمندسازی، مطالعات شهری، دوره ۲، شماره ۲۱، صفحات ۱۷-۲۸. ۱۳۹۵.
- ۸- هادی زاده بزاز، مریم، حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان، اندیشه حوزه، شماره ۴۳-۴۴. ۱۳۹۰.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۹-عبدی، عطاله، کرمی، تاج‌الدین، مستجابی، حمید، تبیین مفهومی پیامدهای امنیتی حاشیه‌نشینی شهری و مساله تعلق مکانی، انتظام

اجتماعی، دوره ۹، شماره ۴، ۱۳۹۶

۱۰-عشریه، روح‌اله، امیری رسکتی، مائده، بررسی مفهوم حاشیه‌نشینی و معضلات شهری ناشی از آن، پژوهش‌های نوین در عمران،

معماری و شهرسازی، ۱۳۹۸

منابع لاتین

11-Hausmann, Anna. & Tuuli, Toivonen. & Rob, Slotow. & Henrikki, Tenkanen. Atte, Moilanen. & Vuokko, Heikinheimo. & Enrico Di, Minin. (2018) Social Media Data Can Be Used to Understand Tourists' Preferences for Nature-Based Experiences in Protected Areas, Conservation Letters, Vol.1, No1, pp 23-43.

12-Li, Victor. & Yang, Han. & Jacqueline, Lam. Yixuan, Zhu. & Bacon. & Shone, John. (2018) Air pollution and environmental injustice: Are the socially deprived exposed to more PM_{2.5} pollution in Hong Kong?, Environmental science & policy, Vol. 80, No.1, pp.53-61.